

Науково-практичні аспекти збереження архітектурно-містобудівної спадщини в розвитку сучасної архітектурно-реставраційної освіти

Катерина Черкасова,
доктор архітектури, професор,
Харківський національний університет будівництва та архітектури

Підготовка архітекторів реставраційного профілю на Україні, також як і провідних європейських шкіл, має свої історичні особливості. Проблема збереження архітектурно-містобудівної спадщини стала актуальним напрямком архітектурно-містобудівної діяльності в 1960 — 1970-і роки, в період формування законодавчо-правової бази з охорони культурної спадщини на міжнародному рівні, організації галузевих інститутів з вивчення, охорони та реставрації нерухомої культурної спадщини.

У світовій архітектурно-містобудівній і реставраційній практиці з кінця XX століття до сьогодні розвиваються дві протилежні тенденції освоєння спадщини. Перша тенденція простежується у взаємному проникненні охоронного та розвиваючого напрямків перетворення історичного міського середовища з об'єктами спадщини, у результаті чого поступово втрачається історична автентичність і міське середовище набуває все більш універсальний та інтернаціональний характер. Друга тенденція полягає у збереженні первинної унікальності пам'ятки, оскільки дозволяє перетворити архітектурні традиції та неповторність міст, країн, історичних регіонів у цінний товар туристичної галузі.

Сучасні концепції збереження культурної спадщини історичних міст засновані на європейській системі охорони та використанні спадщини, яка існує вже понад століття. Протягом усього цього часу в ній домінували охоронні концепції. Вони зосереджуються на будівлях і спорудах як пам'ятках, що відібрані на основі виразного та чіткого набору об'єктивних і очевидних критеріїв унікальної історичної, естетичної, архітектурно-художньої цінності. Перехід від охорони до збереження культурної спадщини, який зміщує акцент на використання пам'ятки, розширив його межі від окремих об'єктів до ансамблів і територій. Визначення функціонального використання території як адміністративного утворення призвело до розуміння збереження спадщини як процесу з пошуку якісно нових функцій цих адміністративних утворень на основі врахування критеріїв відбору та оцінки історичної спадщини, а також з урахуванням збереження традиційного просторового середовища. Розробці перспективних планів і програм збереження спадщини передують процес вивчення спадщини в усій повноті культурно-історичних, природно-кліматичних, соціальних, ідеологічних і низки інших факторів, під впливом яких формувалася традиційна архітектура

регіону. Не менш важливу роль відіграє природне середовище, яке спонукає людину використовувати наявний будівельний матеріал і пристосовуватися до умов місцевого ландшафту.

В сучасній архітектурно-реставраційній практиці пріоритетними напрямками збереження культурної спадщини є розвиток охоронних практик відповідно до регламенту збереження цінних територій з об'єктами культурної спадщини: містобудівної регенерації архітектурних ансамблів і комплексів, реновації історичних об'єктів, які втратили первісну функцію, реабілітації історичного середовища на основі виявлення допустимих включень. Стратегічні завдання збереження спадщини спрямовані на забезпечення високих естетичних якостей і ступеня збереження історичного середовища, і як наслідок, — підвищення інвестиційної привабливості територій. Це має виражатися не тільки в негайній економічній віддачі і зростанні зайнятості населення в різних областях діяльності, але і в отриманні непрямих вигод, які стануть надбанням всього міського співтовариства (доходи від управління спадщиною і науково-виробничою діяльністю з реконструкції історичних об'єктів і реставрації пам'яток архітектури, розвиток туризму та його інфраструктури).

Умовами реалізації державних програм по збереженню спадщини є створення системи інститутів, що забезпечують діяльність з відтворення професійних кадрів галузі; відновлення роботи науково-проектних організацій і створення матеріально-технічної бази реставраційного виробництва; сертифікація фахівців в галузі реставрації пам'яток, розробка відповідного юридичного супроводу та сучасної нормативної бази проектування; реорганізація системи управління спадщиною з урахуванням уточнення і поділу відповідальності власника і державних органів з охорони спадщини. Підготовка фахівців реставраційного профілю в даний час здійснюється в національному університеті «Львівська

політехніка» (з 1992 р. по кафедрі реставрації і реконструкції архітектурних комплексів) і в Харківському національному університеті будівництва та архітектури (з 1995/1996 навчального року по кафедрі реконструкції, реставрації архітектурних об'єктів). [6]. З виходом нового «Закону про освіту» в 2017 р. навчання продовжено по спеціальності 191 «Архітектура та містобудування» професійного спрямування «Реставрація пам'яток архітектури та містобудування и реконструкція об'єктів архітектури» по програмах спеціального циклу дисциплін 1, 2 і 3 рівнів акредитації.

Традиції ставлення до спадщини архітектури в Харкові були сформовані за роки викладання курсів історії архітектури в Харківському інженерно-будівельному інституті академіком архітектури, заслуженим діячем мистецтв А.М. Бекетовим (1862 — 1941), доктором мистецтвознавства, професором О.О. Тицем (1916 — 1988). Завдяки краєзнавчим пошукам архітектора А.Ю. Лейбфрейда (1910 — 2003), в 1990-і роки було розпочато формування колекції архівних документів з історії Харкова та випущено ряд довідкових видань [1–5]. У 1987 р. в Харкові була утворена комплексна архітектурно-реставраційна майстерня Всеукраїнського інституту «Укрпроектреставрація» (директор — В.С. Усік, ГАП — В.Є. Новгородов), що поклала початок плановим роботам з вивчення і реставрації архітектурно-містобудівної спадщини на Лівобережній Україні (Харківська, Луганська, Донецька, Запорізька області, крім Сумської та Чернігівської областей). З 1992 р. майстерня існує як самостійний підрозділ (Харківська філія) інституту «УкрНДІпроектреставрація» під керівництвом архітектора В.Є. Новгородова. Напрямки діяльності фахівців Харківської філії були пов'язані з комплексом досліджень та розробкою науково-проектної документації з реставрації пам'яток культової архітектури і громадських будівель, складання перших проектів історико-архітектурних опорних

планів Харкова, Донецька, Луганська та малих історичних міст регіону.

Утворена на початку 1996 р. кафедра реконструкції, реставрації архітектурних об'єктів об'єднала в своєму колективі архітекторів і науковців, хто має досвід наукової та практичної діяльності у напрямках: містобудівної реставрації, науково-проектної та практичної діяльності з реставрації пам'яток архітектури, архітектурної археології, реконструкції історичних об'єктів. На кафедрі у різні роки викладали доцент ХНУ ім. В.Н. Каразіна С.В. Д'ячков, архітектор О.Є. Колесников, доцент ХНАМГ В.О. Кодін, доцент ХДАК В.М. Ряполов, архітектор А.М. Момот. Базовими організаціями для наукової роботи і навчання студентів основам науково-проектних досліджень були установи і організації наукового профілю: головний інститут «УкрНДІпроектреставрація» та його Харківська філія (до 2008 р.), відділ реставрації пам'яток архітектури інституту «Укрдержбудпроект» (м. Харків, до 2014 р.), національний історико-археологічний заповідник «Херсонес Таврійський» (м. Севастополь, АР Крим, до 2014 р.), історико-меморіальний музей-усадьба А. М. Бекетова (м. Алушта, АР Крим, 2010 — 2012 рр.), історико-меморіальний музей-садиба І.Ю. Репіна (м. Чугуїв Харківської області, з 2003 р.), державний історико-архітектурний заповідник в м. Кам'янець-Подільський (2010 — 2012 рр.), національний історико-археологічний заповідник «Більськ» Полтавської області (з 2014 р.), державний історико-культурний заповідник «Меджибіж» Тернопільської області (з 2018 р.).

Впродовж періоду існування кафедри наукова тематика розроблялась у відповідності до створення освітніх програм, спрямованих на вирішення сучасних проблем адаптації спадщини до умов розвитку історичного міського середовища, методологічних аспектів виявлення, оцінювання, документування, комплексного дослідження і реставрації пам'яток архітектури, в т.ч. з використанням методів інструментальної фіксації пам'яток з по-

дальшою обробкою результатів засобами комп'ютерного моделювання, створення графічних реконструкцій.

В методології реставрації пам'яток архітектури на відміну від традиційних методів архітектурно-містобудівного проектування наукова складова заснована на застосуванні міждисциплінарних методів дослідження об'єктів спадщини: історико-ретроспективного, аксіологічного, комплексного, соціологічного, що обґрунтовують критерії оцінки спадщини і творчий підхід до вибору напрямку сучасного використання. У питаннях навчання архітекторів реставраційного профілю експерти ІКОМОС наполягають на тому, що основні підходи по збереженню спадщини досягаються в площині об'єднаної проектно-роботи. Зміни сучасного підходу до збереження спадщини спрямовані на пошук оптимального використання із застосуванням неруйнівних методів, пов'язані з необхідністю освоєння професійних компетентностей, що визначають взаємодію історичних та сучасних методів архітектурного формотворення, освоєння традиційних і сучасних будівельних технологій, розуміння економічних механізмів збереження спадщини в умовах формування ринкових відносин.

Сучасна ситуація в області збереження архітектурно-містобудівної спадщини характеризується нестабільністю. Стан економіки та формування ринкових відносин призвело до зміни форм роботи з об'єктами культурної спадщини. Після розпаду системи науково-дослідних і проектних інститутів в Україні, функції теоретичного і науково-методичного забезпечення сфери охорони культурної спадщини інституційно не визначені. Відсутність сертифікації архітекторів, які працюють в галузі реставрації пам'яток, стали причиною відтоку кадрів і переходу підготовлених фахівців в інші сфери архітектурної діяльності. Результат цієї ситуації — численні випадки порушення пам'яткоохоронного законодавства: заміна технології реставраційних робіт на

загальнобудівельні роботи, ігнорування обов'язкового застосування на пам'ятках норм використання традиційних будівельних матеріалів, підміна реставраційних понять (реставрація, консервація, ремонтно-реставраційні роботи) на загальнобудівельні (реконструкція, капітальний ремонт). Ситуація кризи у діяльності реставраційного виробництва простежується у зміні взаємовідносин і ролі замовника, дослідника і проектувальника, реставратора і підрядника на етапах виконання дослідницьких, проектних, виробничих робіт. У основі цих взаємовідносин не останню роль відіграє громадська думка і місцеві ініціативи, що визначають, у ряді випадків, долю пам'ятки шляхом реалізації планів збереження спадщини і підтримки історичного контексту міського середовища. Культурні норми сучасного відношення до спадщини, що відображають основні положення закону "Про охорону культурної спадщини", по відношенню до пам'яток місцевого значення є сферою перетину інтересів різних соціальних шарів, груп, співтовариств, приватних осіб, представників адміністрації і комерційних компаній. У ситуації пошуку засобів для збереження і реабілітації пам'яток, у більшості випадків, перевагою стають комерційні проекти, спрямовані на отримання максимальної вигоди від використання пам'ятки або його земельної ділянки. В професійній сфері, що об'єднує область освіти і архітектурно-реставраційну практику, ситуація складається не менш драматично. Незважаючи на наявні ресурси в області вищої освіти, практично відсутня ланка підготовки майстрів-реставраторів ліпного декору, мулярів, теслярів, ознайомих із специфікою робіт на пам'ятках, від яких залежить рівень якості виробничих робіт у сфері реставрації.

На даний час завдання збереження культурної спадщини багато в чому обумовлено збереженням системних зв'язків у сфері освіти, архітектурно-містобудівної і управлінської діяльності; гнучкою політикою центральних органів охорони спадщини, побудованою у напрямку вдо-

сконалення законодавчої і правової бази збереження спадщини.

Напрямом науково-дослідної роботи кафедри «Теоретичні та науково-практичні дослідження зі збереження архітектурно-містобудівної спадщини» включає розділи: методології комплексних досліджень архітектурно-містобудівної спадщини; розробки науково-методичних рекомендацій з реставрації пам'яток архітектури; формування репрезентативних якостей об'єктів нерухомої культурної спадщини в умовах історико-археологічних заповідників [7–10]. Всі розділи наукової тематики спрямовані на вирішення актуальних завдань у відповідності з планами реалізації регіональних та національних програм: Українського осередку ДОКОМОМО по збереженню спадщини ХХ ст., обласної програми «Збереження архітектурної спадщини в Харківській області на 2018 — 2023 рр.», програми створення інформаційної бази даних з об'єктів культурної спадщини України, комплексної програми музеєфікації об'єктів НІАЗ «Бельськ», стратегії сталого розвитку — «Україна — 2020» [11, 12].

Апробація результатів досліджень здійснюється при розробці науково-проектної документації, як для окремих об'єктів реставрації, так і містобудівної документації в складі генеральних планів історичних міст регіону, а саме, при складанні історико-архітектурних опорних планів, меж історичних ареалів і проектних пропозицій режимів використання зон охорони об'єктів культурної спадщини. Прогнозні припущення щодо збереження об'єктів культурної спадщини і традиційного середовища вирішують питання раціонального використання нерухомої культурної спадщини шляхом обмеження архітектурно-будівельної діяльності в зонах композиційного впливу пам'яток архітектури. Розроблені наукові пропозиції реалізовані в проектах історико-архітектурних опорних планів м. Харків та історичних міст Харківської області (Мерефа, Люботин, Чугуїв). Результати

науково-дослідної роботи застосовуються в темах дисертаційних робіт аспірантів, в лекційних курсах дисциплін спеціалізації, в курсовому та дипломному проектуванні. Результати впровадження наукових досліджень кафедри за останні роки:

- натурні дослідження для підготовки номінаційної форми з включення Будинку Держпрому в попередній перелік пам'яток всесвітньої спадщини;
- дослідження та паспортизація пам'яток нерухомої культурної спадщини;
- наукове керівництво робіт з реставрації та реабілітації пам'яток архітектури (ККЗ «Україна», палацовий комплекс «Шарівка», Будинок Штабів військового поселення, музей-садиба І.Ю. Репіна в м. Чугуїві Харківської області та ін.);
- дослідження, консервація та музеефікація елементів оборонних споруд (ДИКЗ «Меджибіж», Тернопільська область).

Формування реставраційної освіти в Україні пов'язане з прийняттям низки нових законодавчо-правових актів з охоро-

ни нерухомої культурної спадщини, поява системи галузевих інститутів з вивчення спадщини і розробці науково-проектної документації, проведенням планових досліджень з технологічних питань реставраційного виробництва.

Сучасні напрямки розвитку архітектурно-реставраційної освіти відповідають завданням збільшення кадрового потенціалу фахівців архітектурного та інженерного профілю в галузі реставрації спадщини, створення при університетах курсів підвищення кваліфікацій, відновлення навчання кадрів середньої ланки, організації дослідних центрів реставраційних технологій.

Найбільш перспективним для розвитку реставраційного виробництва є поступовий перехід до створення спеціальності в рамках галузі «Архітектура і будівництво», сертифікація фахівців архітектурно-реставраційного профілю, подальший розвиток дистанційних навчальних програм, популяризації питань охорони культурної спадщини.

Література:

1. Бондаренко Б.А. Градостроительство Харьковщины. (Очерки планировки и застройки городов XVII — I половины XIX вв.) : автореф. дис. ... канд. архит.: 18.00. 01. Харків : ХИСИ, 1954. 22 с.
2. Тиц А.А., Шпара П.Е. Харьков. Историко-архитектурный очерк. Киев : Будивельник, 1983. 232 с.
3. Лейбфрейд А.Ю., Полякова Ю.Ю. Харьков. От крепости до столицы. Харьков : Фолио, 1998. 333 с.
4. Кодин В.О. Основы реконструкции исторических мест : навч. посібник. Харків : ХНАМГ, 2009. 172 с.
5. Мироненко В.П., Шкодовський Ю.М. Проблема реконструкции исторических центров (на примере м. Харкова) // Наук. вісник будівництва. Харків : ХДТУБА ; ХОТВ АБУ, 1998. №2. С. 81–85.
6. Прибега Л.В. Концептуальні засади підготовки фахівців з охорони архітектурно-містобудівної спадщини // Проблеми теорії та історії архітектури України. Одеса : Астропринт, 2003. Вип 4. С. 178–187.
7. Прилуцкий В.А. Аспект аутентичности в определении предмета охраны памятника // Наук. вісник будівництва. Харків : ХДТУБА ; ХОТВ АБУ, 2010. Вип. 57. С. 10–13.
8. Черкасова Е.Т., Буряк А.П., Челонтьковская Р. Дом Госпромышленности в Харькове (1925 — 1929 гг., архитекторы С. Серафимов, С. Кравец, М. Фельгер) // Материалы ИКОМОС: консервация и реставрация. Межрегиональный проект сохранения памятников истории и культуры советского авангарда : науч.-информ. сб. Вып.4. М., 2006. С. 73–78.
9. Швиденко О.А. Историография и иконография Госпрома // Традиції та новації у вищій архітектурно-художній ос-

віті. Харків : ХДАДМ, 2005. № 6. С. 96–101.

10. Черкасова Е.Т., Лопатъко В.М., Ломбардини Н. Реновация и ревалоризация объектов архитектуры : учебное пособие. Харьков : Оперативная полиграфия, 2015. 120 с.

11. Снітко І.А., Мартинов Д.О. Характер використання інноваційних технологій при реконструкції житла масових

серій // Інноваційні технології в архітектурі і дизайні : колективна монографія. Харків : ХНУБА, 2018. С. 68–72.

12. Снітко І.А., Веприцкая Е.Д. Лазерное сканирование и фотограмметрия в реставрации памятников архитектуры // Інноваційні технології в архітектурі та дизайні : колективна монографія. Харків : ХНУБА, 2017. С. 649–653.

07.11.2020

Відомості про автора

Черкасова Катерина Тимофіївна — доктор архітектури, професор, завідувач кафедри реконструкції, реставрації архітектурних об'єктів; Харківський національний університет будівництва та архітектури, Харків, Україна; e-mail: cherkasova168@gmail.com; orcid 0000-0003-2098-6420; Google Scholar.